

5. Mak'iaveli, N. (2007). The Prince. Florentijs'ki khroniky. Derzhavets' (Trans. in Ital.). Kharkiv: Folio, 415-487 [in Ukrainian].
6. Mak'iaveli, N. (2007). Florentiyski chronicles. Florentijs'ki khroniky. Derzhavets' (Trans. in Ital.). Kharkiv: Folio, 21-412 [in Ukrainian].
7. Makiavelli, N. (2006). About the art of war. Makiavelli N. Gosudar'. (Trans. in Ital.). Moscow: Eksmo, 793-928 [in Russian].
8. Makiavelli, N. (2006). Reasoning about the first ten-day period of Titus Lyvyt. Makiavelli N. Gosudar'. (Trans. in Ital.). Moscow: Eksmo, 15-292 [in Russian].
9. Martynyshyn, Y. M., & Kovalenko, Y. Y. (2018). Art of management and educational technologies of preparation of managers of of social and cultural activity. Bila Tserkva: Vydavets O. V. Pshonkivskiy [in Ukrainian].
10. Rassel, B. (2006). History of western philosophy and its connection with political and social terms. Moscow: Akademicheskii proekt [in Russian].
11. Smirnov, S. G. (2001). Books of problems on history of science. Moscow: Miros [in Russian].
12. Harris, F., Locke, E., & Rice, P. (2004). Machiavelli, Marketing and Management. (Trans. in Eng.). Sankt-Petersburg: Piter [in Russian].
13. Khodzhets, R. (2010). Management progress and practice. (Trans. in Eng.). Moscow: AST [in Russian].
14. Iusim, M. A. (1990). Ethics Machiavelli. Moscow: Nauka [in Russian].
15. Hant, K., & Chonko, P. (2004). Putting Marketing Ideas into Action. London: Library Assosiation.
16. McAlpine, A. (2007). The New Machiavelli: The Art of Politics in Business. London: Harper Collins.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2018 р.

УДК 141. 316.6 (043.3)

Морщакова Олена Степанівна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Тернопільського національного
економічного університету
ORCID: 0000-0002-1584-3479
lenat19@ukr.net

КУЛЬТУРНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ ЯК ПРОЕКЦІЯ «ОБРАЗУ СЕБЕ» В УМОВАХ СУЧАСНОГО СВІТУ (ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Метою статті є аналіз підвалин психологічного й культурного розвитку людини в контексті набуття особистісних навичок саморегулювання й самоуправління як змістових характеристик узгодження індивідуального способу життя із соціальними вимогами й очікуваннями. **Методологія.** Проблема подана з позицій концептуального аналізу в межах гуманістичної світоглядної парадигми. Культурне самовизначення сучасної людини артикулюється в психосоціальному аспекті: концептуальні параметри теми методологічно актуалізуються в межах ціннісно-сміслового й етико-культурологічного наукових підходів. **Наукова новизна.** Проблема внутрішньо-духовного розвитку особистості подана в статті з позицій філософсько-культурологічного дискурсу: з'ясовуються питання сутності процесів самовизначення, самоідентифікації як реалізації «програмного» потенціалу особистості, акцентується увага на етичних проблемах і завданнях, які стоять перед людиною в сучасному світі. Утвердження системи культурних цінностей трансформує етос людини в напрямку розгортання процесів *культуротворчості*, що має визначальний вплив як на процеси вдосконалення внутрішнього світу особистості, так і на «культурний космос» довкілля. **Висновки.** У статті обґрунтовується думка про те, що умовами здійснення культурного самовизначення в особистісному розвитку є ствердження людини як *істоти соціальної*, зі здатністю проектування власного внутрішнього світу на інших людей, розуміння інших людей в актах комунікації, водночас збереження гармонійної цілісної єдності свого «Я», своєї «самості». Внутрішньо-духовний розвиток особистісного начала людини ототожнюється з поняттям психічного, психологічного й культурного розвитку у той спосіб, що людина здатна до культивування себе внаслідок можливостей психічного сприйняття реальності й змінення власного буття.

Ключові слова: культура, ідентифікація, психологічна культура, особистість, соціальна мораль, моральність, ціннісні орієнтації.

Морщакова Елена Степановна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры психологии и социальной работы Тернопольского национального экономического университета

Культурное самоопределение человека как проекция «образа себя» в условиях современного мира (психосоциальный аспект)

Целью статьи является анализ основ психологического и культурного развития человека в контексте приобретения личностных навыков саморегулирования и самоуправления как содержательных характеристик согласования индивидуального образа жизни с социальными требованиями и ожиданиями. **Методология.** Проблема представлена с позиций концептуального анализа в рамках гуманистической мировоззренческой парадигмы. Культурное самоопределение современного человека артикулируется в психосоциальном аспекте: концептуальные параметры темы методологически актуализируются в рамках ценностно-смыслового и этико-культурологического научных подходов. **Научная новизна.** Проблема внутреннего духовного развития личности представлена в статье с позиций философско-культурологического дискурса: ставятся вопросы сущности процессов самоопределения, самоидентификации как реализации «программного» потенциала личности, акцентируется внимание на этических проблемах и задачах, которые стоят перед человеком в современном мире. Утверждение системы культурных ценностей трансформирует этос человека в направлении расширения процессов культуротворчества, что имеет определяющее влияние как на процессы совершенствования внутреннего мира личности, так и на «культурный космос» окружающей среды. **Выводы.** В статье обосновывается положение, что условиями осуществления культурного самоопределения в личностном развитии является утверждение человека как существа социального, со способностью проектирования собственного внутреннего мира на других людей, понимание других людей в актах коммуникации, одновременного сохранения гармоничного целостного единства своего «Я», своей «самости». Внутренне духовное развитие личностного начала человека отождествляется с понятием психического, психологического и культурного развития таким образом, что человек способен к культивированию себя вследствие возможностей психического восприятия реальности и изменения собственного бытия.

Ключевые слова: культура, самоидентификация, психологическая культура, личность, социальная мораль, нравственность, ценностные ориентации.

Morshchakova Elena, Ph.D. in Philosophy, associate professor, Associate Professor of psychology and social work of the National Economic University of Ternopol

Cultural self-determination of man as a projection of «self-image» in conditions of the modern world (psychosocial aspect)

The purpose of the article is to analyze the foundations of psychological and cultural development of a person in the context of acquiring personal skills of self-regulation and self-management as content characteristics of reconciliation of an individual lifestyle with social requirements and expectations. **Methodology.** The problem is presented from the standpoint of conceptual analysis within the framework of a humanist ideological paradigm. The cultural self-determination of a modern man is articulated in the psychosocial aspect: the conceptual parameters of the topic are methodologically actualized within the framework of value-semantic and ethical and cultural scientific approaches. **Scientific novelty.** The problem of the inner-spiritual development of the personality is presented in the article from the standpoint of philosophical and cultural discourse: the questions of the essence of processes of self-determination, self-identification as the implementation of the «programmable» potential of the individual are clarified, attention is focused on the ethical problems and problems facing the person in the modern world. The affirmation of the system of cultural values transforms the ethos of the person towards the deployment of processes of cultural cultivation, which has a decisive influence both on the processes of improving the inner world of the individual, and on the «cultural space» environment. **Conclusions.** The article substantiates the provision that the conditions for the implementation of cultural self-determination in personal development are the affirmation of man as a social being, with the ability to design his own inner world for other people and to understand other people in the acts of communication, while preserving the harmonious unity of his «self». The inner-spiritual development of the personality of a person is identified with the notion of mental, psychological and cultural development in the way that a person is capable of cultivating himself as a result of the possibilities of mental perception of reality and change of his own being.

Keywords: culture, identification, psychological culture, personality, social morality, morality, value orientations.

Актуальність теми дослідження. Відомо, що стрімка динаміка соціальних змін випереджає природне дорослішання людини, створює підвалини зменшення значимості таких відносно стійких констант, як звичаї, традиції, мораль; в цих умовах для особистості особливо нагальною виступає потреба формування внутрішнього світу в напрямку зміцнення культурних, моральних переконань, розвитку інтелектуальних, волевих та інших якостей, що дозволить індивіду вповні розкрити свій природний потенціал, зробити світ «людиновимірним», узгоджуючи соціальні ритми й темпи особистісного зростання.

Благополучний соціальний простір є базовою умовою розгортання психологічних і психічних процесів розвитку особистості в напрямку її прилучення до культурних формант суспільства. У неблагополучному соціальному оточенні зростає необхідність збереження «особистісних меж» життєвого й ментального простору людини, її індивідуальної самоцінності.

Розкриття «програмного» потенціалу людини триває як процес набуття й удосконалення особистісних (фізичних, психологічних, культурних, соціальних) характеристик, в результаті якого індивідуальність виражає цілісну єдність неповторної біографічної ситуації, життєвого досвіду й

засвоєної культурної спадщини. Під впливом культури людина зазнає внутрішніх трансформацій, що є необхідною умовою творення її *ідентичності* [3, 21]. У сучасному світоглядному ракурсі вся соціальність являє собою *практики конструювання ідентичності*, соціальний простір є відкритим для *радикальної рефлексивності* особи. Ці ідеї знайшли своє втілення в концепціях Ж. Бодріяра, Ж.-Ф. Ліотара, З. Баумана. Ж.-Ф. Ліотар, наприклад, вказуючи на особливості формування ідентичності в товариствах «зрілої» або «пізньої» сучасності, відзначав, що «Я» сучасної людини являє собою «*рефлексивний проект*», за який відповідальним є сам індивід: «Ми є тим, що самі з себе створюємо» [2, 112].

Найвищим досягненням людини у творенні ідентичності, у процесах самоздійснення й самопредставлення в світі культури й громадського життя, є *моральнісна самоідентифікація* як прояв *усвідомленого обов'язку та відповідальності особистості в площині соціального самовираження*. Культурне самовизначення людини у світі суспільного буття визначається, з одного боку – природним потенціалом людини, з іншого – соціокультурним середовищем існування.

Аналіз досліджень і публікацій. Однією з ключових світоглядних проблем у філософській думці є проблема людини. Досягнення філософії – в наданні широкого кола трактувань, поглядів щодо сутнісних характеристик людини як самоцінної істоти. Філософського обґрунтування набула специфіка соціальних і духовних основ людського буття (С. К'єркегор, М. Гайдегер, Ф. Ніцше), проблема свободи й самозбагачення людини (М. Бердяєв, О. Лосєв, Ж.-П. Сартр), діалектика зв'язків людини «Я – Інший» (М. Бахтін). Проблема пошуку людиною себе, зорієнтованість особистості на суб'єктивному, внутрішньому, виявляється у творчості М. Мамардашвілі («енергія зусилля над самим собою»). З 60-х років ХХ ст. у філософському дискурсі постає проблема «мозаїчного» суб'єкта та його самоідентифікації на рівні індивідуальності й соціального суб'єкта (Ж. Дерріда, М. Фуко та ін.), що в етичному аспекті виходить на рівень моральної ідентичності як співвіднесення особистості з нормами й законами моралі (Е. Макінтайр, Ч.Тейлор), онтологічних вимірів ідентифікації й самоідентифікації (П. Рікер).

У світовій психології змістові аспекти розвитку особистості, набуття нею психодуховних характеристик найвиразніше представлені гуманістичним підходом, в основі якого покладене розуміння людини як найвищої цінності, що є пов'язаним з узгодженим співіснуванням складових системи особистості («Я» – фізичне, «Я» – духовне, «Я» – соціальне). Серед показників психодуховного розвитку людини актуальними є цілісність та інтегрованість системи особистості, постійна рухливість і змінюваність на шляху «самоактуалізації потенціалів» (А. Маслоу), еволюційна природа особистості, процесуальний характер її існування (К. Роджерс, Р. Ассаджолі), трансцендентний вимір людського духу (А. Ленгле), ціннісне «Я» людини, «відкрите досвіду» (Г. Оллпорт).

Вітчизняна психологічна теорія розкриває феномен розвитку особистості у зв'язку з існуванням соціальних джерел впливу (О. М. Леонтьєв, В. А. Роменець, Д. Й. Фельдштейн.). Науковцями розглядаються процеси формування ціннісно-сислової сфери і сфери самосвідомості особистості (Г.О. Балл, І. Д. Бех, В. В. Рибалка), соціальної інтеграції (А. В. Петровський), конструювання «образів себе» (І. С. Кон), в яких зміст «власне людського» світу зумовлений культурним досвідом, що цілісно визначає характер смислової свідомості, а також просторові координати для інтелектуального, етичного, духовного саморозвитку особистості.

Мета дослідження. Проблема культурного самовизначення людини подана в статті з позицій філософсько-культурологічного дискурсу. Сутність процесів самовизначення, самоідентифікації розглядається в контексті реалізації «програмного» потенціалу особистості, акцентується увага на етичних проблемах і завданнях, які стоять перед людиною в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Набуття характеристик культурної людини є довготривалим процесом. Цей процес доречно порівняти з метафорою «шляху» як безперервного становлення, вдосконалення й творчого саморозвитку. Маючи ідеальною метою спрямованість до пізнання самої себе, людина реалізує себе в процесі служіння іншим людям і світобудові в цілому. Відомі слова Ж.-П. Сартра, що «людина – це майбутнє людини». За Л. С. Виготським, становлення істинно людської форми психічного сприйняття реальності є результатом соціалізаційних процесів особистості, засвоєння нею цінностей, що складає основи явищ самоствердження, самореалізації й самозвеличення людини. Ціннісна орієнтація індивіда завжди зумовлена його власним самовизначенням та самоідентифікацією, що, певною мірою, є результатом здійснення наперед заданих безпосередніх впливів навколишнього середовища в процесі *виховання*. Безумовна вартісність процесів зовнішніх впливів на формування людини полягає в розвитку таких психічних і психологічних складників системи особистості, які дозволять індивіду в майбутньому стати суб'єктом діяльності. До таких психологічних передумов слід віднести: *усвідомленість автономії власного «Я», відчуття внутрішньої*

свободий і відповідальності, сформованість критичного мислення, вміння моделювати бажані життєві ситуації, прагнення осмислених дій, вибору позицій, вчинкових рішень, здатність до рефлексивного аналізу, спрямованість до співробітництва, соціального волевиявлення. Найнеобхіднішим для індивіда результатом виховних впливів, роль яких полягає у націленості до формування самоорганізаційних, самодисциплінарних важелів поведінки й працездатності людини, виступає створена наявність таких особистісних структур, завдяки яким стає можливим процес самостійного орієнтування й ствердження у просторі соціальних взаємин.

Сутність виховання, таким чином, переформатовується у характер ставлення до людини, передзнаходження її майбутніх життєвих координат. Процес виховання, що постає первинною соціалізацією особистості, допомагає особі віднайти спільний етос для всіх модусів втілення ідентифікації («філософія виховання» (А. Brent, А. Харріс), етична проблематика (Р. Берроу)). Складовою процесу виховання є явище причетності індивіда соціокультурним конструктам, обираючи які для наслідування, людина стає на шлях *моральної самоідентифікації*, самопрезентації у сфері соціокультурного буття, причому вибір тих чи інших конструктів пояснюється ірраціональними чинниками і сягає глибин ментальнісних структур людської психіки.

Моделюючи психокультурний світ «Я», зазнаючи зовнішніх виховних впливів, завдяки внутрішній аналітичній роботі, відрефлексованому досвіду людина моделює й світ тих обставин і подій, перед фактом яких опиниться в своєму житті. Непересічна роль виховання визначається як намагання *спроєктувати рівень майбутньої культури людини*, а значить, і визначити якісність її життєвого шляху.

Процеси виховання, *пізнання* супроводжуються накопиченням знань про соціальний світ. Людська свідомість опиняється перед реальністю того, що людина й суспільство співіснують у системній єдності: як людина є частиною суспільства, так і воно через соціальне стає частиною особистості, причому соціальне виступає певною якістю, завдяки якій спільне життя людей стає суспільним [4, 12]. У науковій думці присутнє розуміння соціальності і як сутності «спільних інтересів» (К. Маркс), і як «світу понять» (П. Сорокін), і як «очікування очікувань» (М. Вебер) та ін. Сенси соціального перебувають на перетині як об'єктивних характеристик, так і суб'єктивних, підкреслюючи сутнісний зміст особистості. Такі антиявища, як бездуховність, асоціальність, руйнують зміст особистості, і, таким чином, її заперечують. Успішний розвиток людини обумовлений необхідністю формування соціальних та індивідуальних якостей людини у їх взаємодоповненні, метою чого є розвиток самосвідомості як найвищого рівня свідомості.

Смислотвірний пошук й обґрунтування смислу свого існування виступають як «форми», у межах яких відбувається особистісна ідентифікація особистості. Ідентичність, таким чином, не виводиться безпосередньо із соціальних впливів, але є результатом рефлексії, осмислення, зусиль самосвідомості.

Моральнісний вимір психокультурної тотожності індивіда передбачає сформованість світоглядних позицій, визначеність ціннісних орієнтацій, проявів особистісного начала, виражених через проблему вибору й свободи тощо. Моральнісність передує розумності у причетності до способів діяльності, в яких проявляється доцільна життєактивність суб'єкта. Наявність моральної норми в житті конкретної людини означає ствердженість унікальності індивідуального буття, здатність протистояти явищам культурного свавілля, маніпулятивним впливам, норма виступає необхідною умовою забезпечення внутрішньо цілісного світу від проявів «фрагментації моральності» (Е. Макінтайр), дискретних втручань.

У будь-яких життєвих, міжособистісних, публічних обставинах індивід оприявлює власні ціннісні позиції та переконання, стверджуючи себе саме як моральна особистість. В етичному відношенні, *наявність морально спрямованої свідомості є ознакою присутності в людині насправді людського*. Драма екзистенції сучасного індивіда пов'язується з девальвацією моральних цінностей, що означає руйнування координаційних механізмів світосприйняття й світовідношення. Моральнісність, як нормативна установка свідомості, унаявлює її функціонально-орієнтувальні властивості. Соціальні зв'язки виробничого, політичного, комунікативного та ін. характеру обумовлені саме нормативною специфікою свого перебігу. Нормативність в соціальних стосунках набуває значення позитивних цінностей, водночас виконуючи функції орієнтаційної спрямованості людської практики. Однією з таких нормативних рис є *самообмеження*, що в реаліях сучасного життя набуває значення цінності завдяки властивій стабілізуючій спрямованості. Ця ідея в концепції «морального мінімалізму» (мінімалізм як етичний принцип) Е. Геллнера видається ідеєю модульності базової версії моральних принципів.

Внутрішньо-духовний, психологічний світ сучасної людини зазнає багатьох зовнішніх впливів і перебуває під дією суперечливих факторів суспільного життя (масові комунікативні впливи, нестабільне соціально-економічне середовище, екологічні, політичні катаклізми та ін.), їх провокаційний вплив на ментальні структури психіки, на думку психологів, є надзвичайно загрозливим явищем для функціонування стабільної, зрівноваженої системи особистості, зокрема, спостерігається явище кризи самоцінності людського «Я», що пов'язане передусім з порушенням ідентичності, а це, в свою чергу, серед можливих наслідків призводить до знецінення особистості, втрати індивідуальної своєрідності, моральності, духовності. За цих умов, як прояв психологічного захисту людини, поширеним стає феномен *іраціоналізації розумових процесів* – зустрічний рух, який веде до утворення міфологем свідомості, що накладає відбиток на переконаннях, світогляді й поведінці.

У А. Камю фіксація трагічних розладів людини як зі світом індивідуального «Я», так і світом соціальним визначена ситуацією «абсурду» як переконливим свідоцтвом смисловтрати. Обставини, насамперед суспільні, вирішальним чином сприяють (чи, навпаки, гальмують) реалізацію смислового потенціалу особистості. Соціум, позбавлений смислу, не так байдужий, як ворожий людині. Сучасний німецький філософ П. Слоттердайк вказує на принципову неможливість розуміння логіки перебігу соціальних процесів, характеру радикальних змін, що трансформують основи психічного буття людини. Ситуацію, яка зумовлює стан свідомості сучасної людини, він окреслює висловом «цінічний розум», який в трактуванні філософа є «просвітленою хибною свідомістю», рефлексією занепаду суспільного буття. Про це йдеться в культовій книзі «Критика цинічного розуму». Категорійно в назві роботи присутній давньогрецький термін «кінізм». У класичному варіанті школа кініків містила плідні настанови відповідно до вимог доквілля і вчила «бути мужніми перед викликами долі». Абсолютної значущості набувала така духовна цінність, як індивідуальна свобода й незалежність. «Цинічний розум» у П. Слоттердайка перебуває поза межами моральної автономії людини, є констатацією глибокого розколу між сутнісними проявами суспільного буття й морально-духовними настановами людської свідомості. Вихід мислитель вбачає у пошуках відповідей на виклики «просвітленої хибної свідомості» в досвіді «вдалого життя», вказуючи на необхідність визнання «різноманітних ціннісних світів» [6, 527]. Водночас, захиститись від тотальної смисловтрати можливо за допомогою «іронічного цинізму», зокрема, Р. Рорті підтверджує цю думку: «Іронік є типовим сучасним інтелектуалом» [5, 123]. Німецький філософ-етик О. Гьофе стверджує, що сучасні суспільства підготовлені до динамічних трансформацій усім перебігом розвитку світової історії, самій природі людини властива «нескінчена варіативність» подолання кризових станів [1, 7]. У творчості мислителя наявна вірність кантівському «*Sapere aude*» («май сміливість жити своїм власним розумом»).

Людина є істотою, яка здатна до самоідентифікації за допомогою *ціннісно-смислових* стверджень як вихідних передумов організації суспільного й власного буття. Смысл як ідеально-метафоричне втілення поняття, культурний символ концентровано репрезентує уявлення індивіда про своє життєве призначення, задає через систему символічних координат орієнтири життєвої й діяльносної поведінкової тактики. Аксіологічні оцінки людини завжди навантажені смыслом: «Поza «царством цінностей» не існувало б і «царства смислу» (Г. Ріккерт). Цінності виступають свого роду культурними формами фіксації й узагальнення смислів людського буття. Серед загальноновизнаних людських цінностей – *життя, добро, благо, істина, краса, свобода, справедливість, потреба співіснування, «живої» комунікації* та ін., які належать і до базових цінностей культури, утворених сукупною практикою людства. Ціннісні орієнтації особистості детермінують розвиток важливих якостей внутрішньо-духовної структури особистості, безпосередньо впливають на розвиток свідомості й вітальних поведінкових моделей особистості.

Наукова новизна. Проблема культурного самовизначення людини як проекція «образу себе» в сучасному світі подана в статті з позицій філософсько-культурологічного дискурсу: з'ясовуються питання сутності процесів самовизначення, самоідентифікації як реалізації психічного, психологічного потенціалу особистості в контексті набуття культурних характеристик, акцентується увага на етичних проблемах і завданнях, які стоять перед людиною в сучасному світі. Утвердження системи культурних цінностей трансформує етос людини в напрямку розгортання процесів *культуротворчості*, що має визначальний вплив як на процеси вдосконалення внутрішнього світу особистості, так і на «культурний космос» доквілля.

Висновки. Як відмічав Е. Фромм, для людини вкрай важливим є можливість співвіднести себе з такою системою, яка б «скеровувала її життя й надавала смислу; інакше людина переповнюється сумнівами, які можуть паралізувати здатність людини діяти, а значить і жити» [7, 28]. Це означає, що як людина прагне до суспільства, його вдосконалення, так і суспільство, в свою чергу, має скеровува-

ти свої інтереси до потреб і надій людини, щоб запобігти процесів відчуження людини від суспільства, а соціальне життя не перетворилось на механічний саморуйнівний процес.

Соціальна мораль з її чеснотами (*гідність, справедливість, відповідальність, чесність, порядність, обов'язок, довіра* та ін.) є осередком сучасного «соціального капіталу» людини. Моральні цінності здатні підтримувати «психічно здорову» комунікацію в соціумі, сприяють досягненню соціального консенсусу, порозуміння. Прихильність цим цінностям зумовлює моделі «життєвого світу», вибір яких ґрунтується на праксеологічних й фронезісних (практично мудрих) можливостях людини. Принципово важливо наголосити, що в ціннісно-смысловій свідомості сучасної людини переважають інтереси суб'єктивно-прагматичного характеру, а процес смислоутворення супроводжується пошуком, конструюванням і реконструкцією смислообразів, адекватних добі постсучасності.

У процесах культурного самовизначення людини, людських ціннісних і смислових пошуках *відношення* є тим особливим оціночно-рефлекторним проявом, згідно з яким відбувається порівняння якостей одних предметів з іншими, їх зіставлення з протилежних позицій (добре – погане, справедливе – несправедливе, моральне – аморальне). Принцип відношення проявляється як в пошуковому плані напрацювання ціннісно-нормативних оціночних суджень, так і для з'ясування модальності оцінювання (релятивність, суб'єктивність оцінок). Будь-що може бути піддане релятивізації: етичні принципи, ідеали, цінності, обов'язки та ін. Ускладнення людського буття зумовлює ускладнення уявлень про життєві стратегії, ціннісні вибори й призначення людини, Саме оцінка й рефлексія виступають концентрованим виразом «відношення» особистості як до світу внутрішнього (світу «душі»), так і до зовнішнього (предметного світу буття у всій багатоманітності його проявів), акумулюючи показники ціннісно-вибіркового ставлення людини. Досвід людського буття, рефлексуючись у свідомості, переосмислюється й переінтерпретується, що робить ціннісно-смысловий – культурний світ людини відкритим до нових узагальнень, перспектив і можливостей.

Література

1. Гюффе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу. Пер. з нім. Київ: Альтерпресс, 2003. 264 с.
2. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. Москва : СПб. : Алетея, 1998. 430 с.
3. Морщакова О.С. Пошук ідентичності як методологічна проблема. Вітакультурний млин. 2010. Модуль 12. С. 20-24.
4. Пазенок В.С. Соціальна культура і соціальна творчість. Київ: Знання, 1990. 48 с.
5. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность. Пер. с англ. И.Хестановой, Р.Хестанова. М. : Русское феноменологическое общество, 1996. 282 с.
6. Слоттердаjk П. Критика цинического раз ума. Пер. с нем. А.Перцева. Испр. изд-е. Екатеринбург : У-Фактория, Москва : АСТ Москва, 2009. 800 с.
7. Фромм Э. Бегство от свободы. Москва :Прогресс, 1990. 269 с.

References

1. Gioff O. (2003) Mind and Law. Components of intercultural legal discourse. Per. from ger. Kiev.: Alterpress [in Ukrainian].
2. Lyotar J.P. (1998) Postmodern status. Moscow. SPb. : Aleteey [in Russian].
3. Morschakova O.S. (2010) Identity Search as a Methodological Problem. Ternopil: Vita-Cultural Mill. 12, P. 20-24.[in Ukrainian].
4. Pazenok V.S. (1990) Social culture and social creativity. Kiev.: Knowledge [in Ukrainian].
5. Rorty R. (1996) Randomness, irony and solidarity. Per. from english I.Heinstanoy, R.Hestanova. Moscow: Russian phenomenological society [in Russian].
6. Slotterdijk P. (2009) Criticism of the Cynical Mind. Per. from ger. A.Pertseva; corrected ed-e - Yekaterinburg: U-Faktoriya, Moscow: AST Moscow [in Russian].
7. Fromm E. (1990) Escape from freedom. Moscow: Progress [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 25.04.2018 р.